

**Становлення соціального інституту військових службовців:
історичний дискурс**

Чередник Л. А., Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства

Ковтун Ю.В., Полтавський національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, студентка

Як відомо, соціологія як наука вивчає суспільне життя суспільства, тобто «взаємодію соціальних суб'єктів і проблем, пов'язаних із їхнім соціальним статусом, роллю, соціалізацією» [6, с.4]. Не менш важливим є дослідження соціальних груп, спільнот і соціальних інститутів на різних етапах розвитку суспільства. Це надає можливості прослідкувати, наприклад, становлення певних професійних категорій.

Мета нашої розвідки – дослідити появу особливого соціального прошарку, який мав назву «військові канцеляристи», і виділився серед службовців Генеральної військової канцелярії у період Гетьманства (XVIII ст.).

У багатьох документах того часу зафіксовано згадки про так званий «канцелярський курінь» – спеціальний навчальний заклад напіввійськового типу, що існував в Україні у період XVI – XVIII століть. Перша згадка про нього «з'явилася у «Щоденнику» генерального підскарбія Якова Марковича за 1748 рік [3, с. 94]. Головною метою канцелярського куреня, заснованого при Генеральній військовій канцелярії, була саме підготовка службовців для державних, адміністративно-судових і фінансових органів Гетьманщини» [2, с.232]. Керівництво куренем здійснював старший канцелярист, а підпорядковувався він генеральному писареві.

Найчастіше верства військових канцеляристів формувалася із синів сотників, обозних, хорунжих, осавулів, бунчукових товаришів. Траплялися також і вихідці з міщан, міських урядовців, духовенства.

Як зазначає дослідник В.Горобець, чисельність канцеляристів «не перевищувала декількох тисяч осіб» [1, с. 95], але вони були високоосвіченими людьми. Кандидати на цю посаду мали бути обізнаними у граматиці,

риториці, основах філософії, логіки. Усі ці науки вивчалися в середньому класі риторики і вищому класі філософії в Київській академії. Тих, хто успішно склав вступні іспити, приводили до присяги і вносили до списку військових канцеляристів. Проживали майбутні службовці військових канцелярій в окремому будинку-курені і знаходилися на повному державному забезпеченні (хоча серед науковців існує й інша версія, що навчалися вони за власний кошт). Окрім того, канцеляристи мали право відлучатися зі служби на невизначений термін до своїх господарств.

За період навчання майбутні службовці вивчали іноземні мови, юриспруденцію, камеральні (тобто фінансово-економічні) науки, військову справу, оскільки в майбутньому їм доводилося не лише вести діловодство, а й брати участь у вирішенні господарських, адміністративних, дипломатичних та інших цивільних справ [4, с. 254].

До навчальних планів входили також співи, музика (гра на скрипці, флейті, басах) і спорт. По неділях та у релігійні свята канцеляристи куреня співали у місцевій церкві. Безвідповідальність чи якась інша провина слухача канцелярського куреня каралася «посиланням на гармату» (порушник повинен був просидіти три години на військовій гарматі), що вважалося великим безчестям» [3, с. 96].

За свідченням дослідниці В.Панашенко, «навчання слухачів тісно поєднувалося з практикою, під час якої їм доручалося вести окремі справи. Іноді практикантів призначали до складу різних комісій, що виїжджали для розгляду справ у сотні й полки» [4, с. 267].

Усі вчені підкреслюють, що до канцеляристів ставилися з повагою, як козаки, так і сам гетьман. Красномовним свідченням цього є той факт, що прибулого до сотні чи полку канцеляриста зустрічали з усіма військовими почестями, навіть виносили корогви. Тим, хто вирізнявся своєю освіченістю і вишуканими манерами, надавалася особлива честь: їх запрошували до гетьманського двору на різні урочистості.

Після закінчення навчання випускники канцелярського куреня мали право обіймати вищі державні посади. Їх направляли не лише до полкових чи сотенних канцелярій, а й до скарбової, похідної канцелярії, різних комісій. «Так, у 1763 р. 19 канцеляристів Генеральної військової канцелярії перебувало у відрядженні в полкових і сотенних канцеляріях Полтавського, Гадяцького, Ніжинського та інших полків»[1, с.97].

Військові канцеляристи мали широке коло обов'язків: вони виконували різні доручення гетьманів, як високоосвічених людей їх залучали до загальнодержавних справ, насамперед у галузі юриспруденції. Також вони готували проекти офіційних актів генерального уряду: універсали, грамоти, накази, інструкції, листи тощо. Як правило, ці документи записувалися під диктування гетьмана або генерального писаря. Оскільки Генеральна військова канцелярія відповідала за якнайшвидше оприлюднення усіх гетьманських наказів та універсалів серед населення, канцеляристам доводилося розмножувати їх власноруч.

Із 1740 року було запроваджено атестацію військових канцеляристів. Кожен претендент на цей чин із службовців Генеральної військової канцелярії писав «сказку» (автобіографію), за підписом «трьох-чотирьох свідків, які б підтвердили, що вони «малоросияне обстоятельные», звідки родом, хто батьки тощо» [7]. Потім генеральний писар складав «ат□стать» (характеристику) і на підставі цих документів військовому канцеляристові надавався чин.

Окрім того, на початку службової кар'єри, майбутній канцелярист мав скласти присягу на вірність імператорові. Були також і службовці, які лише «обрътались въ услуженіи» (тобто, «перебували на службі») [7]. Вони писали «доношені□ » (прохання) про прийняття їх до канцелярії, а потім проходили ще й атестацію. Після кількох років служби у Генеральній військовій канцелярії службовці могли отримати навіть старшинські чини або посади, стати місцевим урядовцем.

Науковець М. Журавель писав, що бували випадки, «коли на службу до Генеральної військової канцелярії брали осіб, які вже досягли певного

становища в середовищі панівної верхівки. Деякі канцеляристи були вихідцями із заможних родин, мали навіть маєтності»[2, с. 235]. Також «за ревну службу» вони отримували батьківські помістя, або ж «могли отримати маєтки з посагом дружини» [2, с. 237].

Деякі зі службовців військової канцелярії завдяки наполегливій праці ставали дипломатами, юристами й адміністраторами [5, с. 65]. Слід підкреслити, що з когорти військових канцеляристів вийшли багато відомих людей тієї доби: козацький літописець із Полтавщини Самійло Величко, український військовий, політичний і державний діяч Михайло Ханенко, український історик, письменник та перекладач Степан Лукомський, військовий канцелярист Генеральної військової канцелярії Пилип Борзаковський, гетьман Павло Тетеря, політичні і державні діячі Пилип Орлик та Іван Скоропадський.

Після ліквідації інституту гетьманства у 1764 році було засновано нову колегіальну установу – Правління гетьманського уряду, діяльність якої спрямовувалася на інкорпорацію Гетьманщини до складу Російської імперії. Це викликало перебудову всієї політико-адміністративної системи Лівобережної України і появу багатьох проблем. Зокрема, була ліквідована Генеральна військова канцелярія. Як зазначає В.Панашенко, «більшість канцеляристів змушені були перейти на цивільну службу» [4, с. 260]. Але свою важливу роль у становленні діловодства вони зіграли.

Отже, дослідження соціального статусу службовців Генеральної військової канцелярії періоду Гетьманства дозволяє говорити про становлення у цей період інституту професійних канцеляристів. Високоосвічені випускники обіймали у подальшому важливі посади не лише у сотенних і полкових канцеляріях, а й ставали державними діячами. Також можна стверджувати, що Генеральна військова канцелярія упродовж XVII–XVIII століть готувала висококваліфікованих управлінців, для яких діловодство уже ставало професією.

Список використаних джерел

1. Горобець В. Й. Загальна канцелярська документація XVIII ст. / В.Й.Горобець // Українське мовознавство. – 1989. – Вип. 16. – С. 72–80.
2. Журавель М. В. Становлення державної служби Гетьманщини в другій половині XVII – XVIII ст. (на прикладі діяльності канцеляристів Генеральної військової канцелярії) / М. В. Журавель // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – № 49. – С. 232 – 239.
3. Леміш Н.О. Організація роботи з документами в адміністративних установах Гетьманщини: історіографія питання/ Н.О.Леміш, Т.В.Жукова // Мова, історія, культура. – Випуск I, 2014. – С.94 – 97.
4. Панашенко В. В. З історії національних державних інституцій: Генеральна військова канцелярія / В. В. Панашенко // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво / В. В. Панашенко. – Київ, 1998. – С. 252–276.
5. Прус В. Правові акти гетьманської влади як джерела права Лівобережної України першої половини XVIII ст. / В. Прус. // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – №4. – С. 61–67.
6. Спеціальні та галузеві соціології / За ред. Пилипенка В. Є. – К.: Вища освіта, 2003. – 304 с.
7. Чепіга І. Особливості ділових пам'яток XVII–XVIII ст. Лівобережжя [Електронний ресурс] / І. Чепіга. – Режим доступу: <http://kozakbiblio.web-box.ru/>– Назва з екрана.